

SAĞLIKLI VE DENGELİ BİR ÇEVREDE YAŞAMA HAKKININ GELİŞİM SÜRECİ

Doç. Dr. Burhan KUZU

"İnsan Merkezli" Dünya Anlayışı

21. asrın ayak seslerinin duyulduğu şu günlerde, dünyada gözlemlenen "İnsan Hakları" sorununu yeniden sorgulamak ve çağın gereklerine göre yeniden yorumlamak gerekmektedir. İnsan dışı canlı (*) ve cansız varlıkların gözardı edildiği bir dünyada yaşıyoruz. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin "her insan" diyerek başlaması her ne kadar övülecek yanını oluşturur ise de, "yalnızca insanlar" ya da "sırf insan" biçiminde düşünmesi zayıf noktasını teşkil etmektedir (1). Nihai blançoda, "dünyanın" da hesaba dahil edildiği bir mizan çıkarılması henüz tam olarak yapılmamıştır. Unutmamak gerekir ki, nesnelere, sahiplenmenin basit edilgen süjeleri değildir. Ne var ki, hukuk, insanlar arasındaki istismarcı asalaklığı sınırlamaya çalışırken, "şeylerin" üzerindeki aynı tür faaliyetlerden söz etmiyor. Eğer nesnelere kendileri de hukuk özneleri haline gelirse; işte o zaman, terazi bir dengeye doğru yönelir.

Bugün geldiğimiz noktada yukarıda belirtilen gerçeği gözardı ettiğimiz fark edilmiştir. Öyle ki, kendimizle ve birbirimizle uğraşmaktan yeryüzünü anmaz olmuşuz; yeryüzünü unutmanın aslında zamanı ve mekânı unutmak olduğu aklımızdan bile geçmemiştir. Oysa, bilgilerimizin, tekniğimizin ve teknolojimizin bizi getirip bıraktığı noktada, edilgen sandığımız, hafife alarak aşağıladığımız muhatap, şimdi artık kendisi dışında hiçbir yerde olamayacağımızı ihtar ediyor bizlere. Bu ihtar, insanlığın sonu olabilecek bir nükleer savaş tehlikesi değildir; böyle bir savaş ihtimal olarak olabilir veya olmayabilir de, fakat yeryüzü gezegenini "madde olarak" tüketişimizin hazırladığı yok oluşu ise her türlü ihtimaller hesabının ötesinde ve dışında duran bir gerçektir. Bilimin daha 10 milyar yıl kadar ömür biçtiği 1 milyar 80 bin trilyon metreküp hacmindeki gezegenimiz için bu rakamlar azımsanamaz büyüklükte ise de, bilinmelidir ki, sayılar yalnızca bir büyüklüğü ifade etmezler, asıl ve öncelikle bir tükenebilirliği gösterirler. Kaldı ki, buradaki tükenme canlılar gibi belli bir ömre ayarlı da olmadığından, doğal ölüm de beklenmiyor (2).

İnsan, varoluşundan bu yana, doğadan faydalanmış, bilgi birikimine ve teknik ilerlemeye güvenerek ona hakim olmaya çalışmıştır. Doğada üstünlük kurmaya yönelen bir

(*) Hayvan hakları konusunda ilginç gözlem ve tedbirler için Bkz. SUNGURBEY, İ. Hayvan Hakları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 1993.

(1) SERRES, M., Doğayla Sözleşme (Çev. Turhan ILGAZ), İstanbul 1994, s. 51

(2) İbid. s. 7-8.

sağladığı imkânlarla kendisini yeterince güçlü hissettiği zaman doğayı sınırsızca kullanmaya, hatta sömürmeye başlamıştır. Fakat, insanoğlu, uzun süre doğaya verdiği bu zararlardan habersiz yaşamıştır. Bilhassa 20. yüzyılda gözlemlenen hızlı teknolojik gelişmelerin doğa üzerindeki baskısı tehlikeli boyutlara erişmiştir. Toplumlar çevreleri ile aralarında zaman içinde doğmuş ve dev boyutlara ulaşmış sorunların farkına yeni yeni varmaya başlamıştır. Kendisini dünyanın efendisi sanırken, artık doğa ile uzlaşmanın hatta ona karşı boyun eğmenin zorunlu hale geldiğini anlamıştır. Pek çok canlı türü gibi, insanın da hava, su ve toprak olmaksızın yaşamını sürdürmesinin sözkonusu olmadığına yeni farkına varılabilmektedir. Bu nedendir ki, insan-doğa, insan-çevre denildiğinde canlı-cansız tüm varlıklarla olan ilişkilerinin tümü olduğu yeni anlaşılmıştır (3).

Ancak, çevre sorunlarının farkına çok yeni varılmaya başlanmıştır. Halbuki çevre sorunları birdenbire ortaya çıkmamış, zaman içinde birikerek varlığını duyurmuştur. Çevrenin kirlenmesi ya da bozulması, çevreyi oluşturan öğelerin giderek niteliğinin değişmesi ve değerini yitirmesi belli bir süreç içinde gerçekleşmiştir. İnsan faaliyetleri sonucunda çevreye verilen zararlar, doğanın kendini yenileyebilme yeteneği sayesinde başlangıçta farkedilmemiş hatta çevrenin zamanla bu kirliliği ortadan kaldıracabileceğine inanılmıştır. Ne var ki, zaman içinde çevreye bırakılan kirliliğin nitelik ve miktar itibarıyla artması, çevrenin kendini toparlayabilme gücünü bir hayli aşmıştır. Ne zaman ki, yaşam ortamını oluşturan çevre öğelerinin tahribi gözle görülür ve tehlikeli bir noktaya erişince farkına varılabilmektedir. Varılan bu tehlikeli düzey, bazı toplumsal yıkım olayları ile kendini somutlaştırmıştır. Hava ya da su kirlenmesi sonucunda ortaya çıkan kitle halindeki ölümler toplumları uyandırabilmiştir. Bu bağlamda, 1952'de Londra'da hava kirliliği sonucu bir hafta içinde 4000 kişinin ölümü, çevre sorunlarını dünyaya tanıtan ilk örneklerden birini oluşturmaktadır. Keza, kirli sulardan ölenlerin dramı da, insanoğlunun dikkatini çevreye yönelten bir başka grup yıkım olayıdır. Öte yandan, kentli toplumun yaygınlaşması, kentlerde geçmişle kıyaslanamayacak ölçüde kirlenmeye neden olmuştur. Sanayileşmenin beraberinde getirdiği kirlilik, sorununun diğer bir yönünü oluşturmaktadır (4). İş bununla bitmiyor; Karadeniz kıyılarına vuran zehir saçan esrarengiz variller; gelişmiş ülkelerin çöplüğü haline gelen Üçüncü Dünya Ülkeleri; bölgeye korkulu anlar yaşatan Çernobil olayı, hormonlu etler; Haliç'in dramı, termik santraller, asit yağmurları, ozon tabakasının delinmesi, Boğazda görülen tehlikeli tanker patlamaları ve denize dökülen petrol, açıkça gözlemlenen iklim değişikliği, nesilleri ve türleri tüketen hayvanlar ve bitkiler; Hindistan'da patlayan tarım ilacı fabrikasından zehilenererek ölen 2500 insanın durumu, erozyonla her yıl Kıbrıs adası yüzeyindeki toprak kaybına uğrayarak gittikçe çölleşen Anadolu'nun dramı, önu bir türlü alınamayan orman yangınları neticesi kaybolan değerler, artık girilemeyen denizler, insanlara nefes aldırmayan dev inşaatlar, denizi göremez hale getiren kıyı tahribatları vs. ise olayın daha güç çözümlenebilecek boyutunu göstermektedir (5).

Tüm bu gelişmeler insanoğlunda bir gelecek kaygısını uyandırdı. İnsan ilk kez doğadan korkmaya, evrenin sırrını yeterince çözemediği ya da yanlış çözdüğünü anlamaya başladı (6). Çevreye bakışımızın yanlış olduğu ortaya çıktı. Zira, bugüne kadar çevreye bakışımız hep "insan merkezli" olmuştur. Oysa, insan çevrenin bir parçasıdır; hem de "ayrılmaz parça" niteliği olmayan bir parçasıdır. Hiçbir davranışımızla doğadaki bir zin-

(3) K. KELEŞ-C. HAMAMCI, Çevrebilim, Ankara 1993, s. 13-14.

(4) İbid., s. 15-16.

(5) M. KIŞLALIOĞLU-F. BERKES, Çevre ve Ekoloji, 4. Basım, İstanbul 1991, s. 11

(6) R. KELEŞ-C. HAMAMCI, a.g.e., s. 15

ciri tamamlamıyoruz. Doğal denge bizim dışımızdadır; bizim hiçbir davranışımıza gerek duymadan da sürmektedir. Bizim tek yaptığımız şey, tüketmek, bir anlamda doğal halkayı bir yerde kesmek, kırmak ya da bozmaktır. Çevre, gelişmenin hem kaynağı hem de sınırlandırıcıdır. Artık, çevreyi sınırsız kullanabilme ve tüketebilme anlayışının geçersizliği isbatlanmıştır. İnsan, çevrenin dışında, fakat varlığını sürdürebilmesi doğrudan çevreye bağlı bir yeredir. Çevre, insan olmadan da varlığını sürdürebilir, ancak tersi düşünülürse, çevre olmadan insanın varlığını sürdürebilmesi imkânsızdır (7). Şu halde, "ekosistem" denilen "ekolojik denge", bir arada yaşayan canlı varlıklar ile onların içinde buldukları ortamı birbirine bağlayan, nisbi bir uyum ve karşılıklı ilişkilerin tümünü ifade etmektedir (8).

Milletlerarası Bildiri ve Belgelerde Çevre Hakkı

Hak ve hürriyetlerin tarihi gelişimine baktığımızda, yukarıda tesbit ettiğimiz gerçeğin çok sonraları farkına varıldığı anlaşılacaktır. Gerçekten, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin imzalandığı 10 Aralık 1948 günü, insanlık o yıllara dek görmediği korkunç ve yıkıcı bir savaştan yeni çıkmıştı. Bu yıllar, öylesine coşkulu bir barış özlemiyle doluydu ki, atom bombasının dehşet verici sonuçlarını yaşarken, dünyayı çok daha kötü "yeni bir felaketin" içine sokacak olan bir başka oluşumu görebilmek mümkün olamamıştır. İşte görülemeyen bu nokta "ne pahasına olursa olsun kalkınmak". Nitekim, bir yandan savaşın yıkıklarını onarmak ve ekonomik darboğazdan kurtulmak, öbür yandan da yeniden "paylaşılan" dünya coğrafyası üzerindeki her türlü kaynağı kalkınma çabaları için sonuna dek "harcamak" temel hedefler olarak seçilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler, bir an önce "büyüklere yetişebilmek" ve kaybettikleri zamanı telafi edebilmek için tüm güçleriyle "kalkınma yarışına" katılırken, gelişmiş devletler de, mevcut egemen konumlarını sürdürmek için dünyanın dört bucağındaki zenginlikleri hızla tüketmeye devam ettiler. Öyle ki, 1970'lere gelindiğinde, salt ekonomik büyümeye önem veren yarış öylesine önemli sorunlar meydana getirdi ki, buna engel olunmadığı takdirde, insanlık bu kez "topyekûn bir yıkım" tehlikesi ile karşı karşıya kalacak (9). Dünyanın artık topluca bir askeri tehdit altında olmadığını, dünyayı tümüyle yokedebilecek güçteki tek tehdidin "çevresel" olduğunu görerek yeni bir güvenlik anlayışı geliştirmek, "Çevresel Güvenlik" kavramı oluşturmak zorunlu hale gelmiştir (10). Bugün artık herkes tarafından bu durum kabul edilmekle beraber, farklı çıkarlar farklı değerlendirmelere ve değişik çözüm önerilerine sebep olmaktadır. Ancak, üretilen çözüm önerileri ne olursa olsun hepsinin görünürde hedefi aynıdır: Dünyanın geleceğini korumak (11); daha doğrusu insan neslini tükenmekten kurtarmak. Bunun için, tıpkı Sosyal Sözleşme gibi dünya ile bir ittifak yapmak gerekiyor: Doğayla Sözleşme (12).

Çevre sorunlarının eriştiği boyut ilk kez 1969'da Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Thant tarafından dile getirildi. Ona göre, şayet on yıl içinde çevre sorunları ile yakından ilgilenilmezse ve bu yönde bir anlaşma sağlanamazsa, bu sorunlar üstesinden gelinmeyecek boyutlara ulaşacaktır. Bu uyarıların da tesiri ile 1968'de kurulan Roma Kulübü,

(7) GÜRSELER, G., Dikkat Dünya Tektir, Ankara 1992, s. 14-15.

(8) SIMONNET, D., Çevrecilik (Çev. Mehmet Selami Şakiroğlu), İstanbul 1990, s. 14.

(9) EKİNCİ, O., İnsan Hakları ve Çevre, İstanbul 1992, s. 13-14.

(10) GÜRSELER, G., a.g.e., s. 12-13.

(11) R. KELEŞ-Ç. HAMAMCI, a.g.e., s. 16

(12) SERPES, M., a.g.e., s. 27

1970 yılının Ağustos ayında toplanarak "değişmek ya da yok olmak" şeklindeki çarpıcı bir başlıkla, büyümenin sınırlarını kamuoyuna duyurdu. Bu konudaki tartışmalar tüm sıcaklığı ile sürerken, sorun 1972'de uluslararası kamuoyunun gündemine geldi. Birleşmiş Milletler 5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında Stockholm'de bir Çevre Konferansı düzenlemiştir. Konferansta "Çevre sorunlarının evrenselliği" vurgulanmış ve "tek bir dünyamız var" sloganı kullanılmıştır. Ayrıca, 5 Haziran "Çevre Günü" olarak kabul edilmiştir. Bu Konferans'ın önemli sonuçlarından biri de Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)'nin kurulmuş olmasıdır (13).

Stockholm Konferansı'na Türkiye ile birlikte 113 ülke katılmış ve dünyada çevre duyarlılığının oluşumunda önemli bir adım atılmıştır. Ancak, İnsan ve Çevre Konferansı'nda az gelişmiş-gelişmiş ülkeler konuya farklı şekilde yaklaştıklarından, somut adımlar atılamamıştır. Henüz Konferans hazırlıkları sırasında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin "... kendi halkının ve bütün insanlığın yararına olarak çevre sorunlarını azaltmak, kontrol altına almak için en büyük sorumluluğun sanayileşmiş ülkelerin sorumluluğu olduğu açıktır. Dünyamızdaki çevre sorunlarının büyük bir kısmının ortaya çıkmasına, gelişmiş ülkelerin faaliyetleri neden olmuştur ve bu ülkeler, bu sorunlarla uğraşmak için gerekli olan kaynaklara fazlasıyla sahiptirler" şeklindeki sözleri, Konferans'ta yaşanacak olan kamplaşmanın temel çizgilerini göstermektedir. Nitekim, tartışmalar sırasında az gelişmiş ülkeler grubunu temsil edecek nitelikte bir konuşma yapan i. Gandhi, yoksulluk içinde çevre sorunlarının çözülemeyeceğini açıkça ifade etmiş ve en büyük kirliliğin az gelişmişlik olduğunu belirtmiştir. Konferans'ta sert tartışmalara kadar varan bu farklılık, toplantıda somut neticelerin elde edilememesinin en büyük nedeni sayılabilir. Fakat, 26 maddelik "İlkeler" bölümü az gelişmiş ülkeler açısından önemli bir kazanım oluşturmuştur (14).

Çevre sorunu, 1983'te yine Birleşmiş Milletler Genel Kurulu çerçevesinde oluşturulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca ele alınmış ve 1987'de "Ortak Geleceğimiz" Raporu yayınlanmıştır. Bu raporun en önemli katkısı, ilk tohumları Stockholm Konferansı'nda atılan ve son yıllarda çevre konusundaki tartışmaların özünü oluşturan "Sürdürülebilir Kalkınma" anlayışını açık ve net bir şekilde vurgulamasıdır.

Bu gelişmeleri Limoges Bildirgesi takip etmiştir. Gerçekten, Karşılaştırmalı Çevre Hukuku Uluslararası Merkezi'nin girişimiyle, Çevre Hukuku Uluslararası Konseyi Uzmanları, 43 ülkeden Çevre Hukukları ve 20 Çevre Hukuku Ulusal Derneği'nin katılımıyla 13-16 Kasım 1990 tarihlerinde Fransa'nın Limoges Kenti'nde "Çevre Hukuku Demekleri Dünya Toplantısı" yapıldı. 1992'de Brezilya'da düzenlenecek olan Çevre ve Gelişim Birleşmiş Milletler Konferansı'na hazırlık niteliğindeki bilimsel etkinlik sonucu yayınlanan 16.11.1990 tarihli Limoges Bildirgesi çevre ve hukuku üzerinde önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır (15).

Nihayet, Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişim Konferansı (Çevre Dünya Zirvesi), 3-5 Haziran 1992'de Rio de Janeiro'da gerçekleştirildi. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu dünyanın dört bir yanından, 117 devlet veya hükümet başkanının, 187 ulusal delegasyonun ve 30.000'den fazla ilgilinin katılımıyla gerçekleşen dev zirve, Limoges Bildirgesi'nde öngürelen ve tavsiye edilen hususlar yaptırım mekanizmalarını da içerecek

(13) R. KELEŞ-C. HAMAMCI, a.g.e., s. 16-17.

(14) GÜRSELER, G., a.g.e., s. 22-23.

(15) Bkz. KABOĞLU, İ.Ö., "Çevre Hukuku Demekleri Dünya Toplantısı Limoges Bildirgesi 16 Kasım 1990" Argumentum, Mart 1991, c.1, sy. 8, s. 122-124.

şekilde bağlayıcı metinlerle sonuçlanamadı (16). Rio Deklerasyonu'nun uygulanmasında gelişmiş ülkelere daha fazla özveri düşüyordu. İlginçtir ki, Avrupa Topluluğu'na girmek isterken "azgelişmiş ülke" sayılan Türkiye çevre sorunlarının çözümünde katkıda bulunacak "gelişmiş ülkeler" arasında sayılmıştır.

Netice itibariyle, Konferanslar bazında Stockholm Konferansı, çevre konusunda atılmış en büyük adımdır. Aynı amaçla toplanan Rio Zirvesi'nden ellerimiz boş döndüğü düşünülürse, bundan 20 yıl önceki ilk dünya zirvesinden somut sonuçlar beklemek gerçekçi olmazdı. Fakat yine de, Stockholm Konferansı çevre duyarlılığının gelişimine büyük bir ivme kazandırarak çevre konusunda elde edilebilecek bazı somut kazanımların yolunu açmıştır (17).

Milletlerarası platformda gerçekleştirilen bu belgelerin konumuz açısından en önemli yanı "çevre hakkı" kavramına bir şekilde yer vermiş olmalarıdır. Nitekim, Stockholm Konferansı neticesinde yayınlanan Deklerasyon'un "İlkeler" bölümünde (md. 1) "İnsanın şerefli ve huzurlu bir hayata izin verecek kalitede bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve elverişli hayat şartları içinde yaşaması temel hakkıdır ve o, şimdiki ve gelecek nesillerin çevresini korumak ve geliştirmek için kutsal bir sorumluluk taşımaktadır" şeklinde bir düzenlemeye yer vermiştir (18). Aynı şekilde, 28 Ekim 1982 tarihli Dünya Doğa Şartı, çevre hakkının uygulamaya geçirilmesi konusunda devletlerin yükümlülüklerini ve bireylerin katkılarını belirleyerek konuyu daha somut bir şekilde ele almıştır. 1987'de yayınlanan, Çevre Hukuku Uzmanlar Grubu tarafından hazırlanmış, "Ortak Geleceğimiz" Raporu'nda çevre hakkı "Temel İnsan Hakkı" başlığı altında "Bütün insanların sağlık ve refah için yeterli bir çevre temel haklarıdır" biçiminde vurgulanmıştır. Aynı şekilde, Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun Ekim 1990'da Oslo'da yaptığı toplantının "Çevre Hakları ve Sorumlulukları" başlığını taşıması çevre hakkının bir insan hakkı olarak kavranmasının bir diğer göstergesidir. Nihayet, konu bir kez de 1992 tarihli Rio Zirvesi'nde ele alınmış ve yayınlanan Deklerasyon'un "İlkeler" bölümünde (md. 1) "İnsanlar sürekli ve dengeli kalkınmanın merkezindedir. Doğa ile uyum içerisinde sağlıklı ve verimli yaşama hakları vardır" şeklinde dile getirilmiştir.

Görülüyor ki, çevre konulu ve çevre sorunlarının görüşüldüğü bu konferanslarda kişinin "sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı" da açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Öte yandan, İnsan Hakları Belgelerinde çevre konusu ve sorununa gözetildiğinde, İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinde ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde bu hususlara değinilmediği görülecektir. Yani bu belgelerde "Çevre Hakkı"na rastlanmamaktadır. Yine, Birleşmiş Milletler bünyesinde hazırlanan 1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde de böyle bir haktan bahsedilmemektedir. Bu belgelerde yer alan "yaşama hakkı" ve "sağlık hakkı" gibi bazı hakların geniş yorumlanması ile çevre hakkı lehine bazı sonuçlara varılabilmektedir. Ayrıca 1989'da "Çevre Hakkını", İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne 31. madde olarak ilave etme girişimleri de yapılmıştır (19).

Avrupa İnsan Hakları Belgesi'nde yer almayan Çevre Hakkı, 1961 tarihli Avrupa Sosyal Şartı'nda mevcut "sağlığın korunması hakkı" içerisinde değerlendirilmek istenmiştir. Ancak konu en açık bir şekilde 1986 tarihli Avrupa Tek Senedi imzalandığı zaman ele alınmış ve bu Sened'in 25. maddesi ile "Çevre" başlığı altında çevrenin korun-

(16) KABOĞLU, İ.O., Çevre Hakkı, İstanbul 1992, s. 137.

(17) GÜRSELER, G., a.g.e. s. 24.

(18) Bkz. Türkiye'nin Çevre Politikası Nedir? Ne Olmalıdır? TÇSV Yayını, Ankara 1987, s. 115.

(19) ÖZDEK, Y.E., İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, Ankara 1993, s. 77.

ması hususu AET Kurucu Andlaşması'na eklenmiştir. Nihayet, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği (AGİK) sürecinde 1975 Helsinki Nihai Senedi, 1990 Paris Şartı ve 1992 Helsinki Belgesi bünyesinde "çevre" başlığı altında yer alan düzenlemeler, çevre hakkının uluslararası bir insan hakkı olarak kabulünde önemli katkılar sağlayacak adımlar olarak nitelendirilebilir (20).

"Çevre Hakkı" evrensel bir sözleşmede güvenceye bağlanmamış olmakla beraber, bölgesel bazı belgelerde açıkça ifadesini bulmuştur. Nitekim, 1981 tarihli Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı (md. 24) ile Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1988 tarihli Ek Protokolü (md. 11) "Çevre hakkını" açık bir şekilde tanımıştır.

Anayasalarda Çevre Hakkı

Milletlerarası platformda ve bazı bölgesel insan hakları belgelerinde ifadesini bulan "Çevre Hakkı" muhtelif ülke Anayasalarında da yer almaya başlamıştır. Özellikle 1972 tarihli Stockholm Konferansı'ndan sonra yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra hazırlanan tüm Anayasalarda şu veya bu şekilde çevre hakkına değinildiği gözlemlenmektedir. Bu tarihten önce sadece 1960 tarihli Çekoslovakya Anayasası ile 1968 tarihli Demokratik Alman Cumhuriyeti Anayasası'nda çevre konusuna ilişkin hükümlere rastlanmaktadır (21).

Bu Anayasalarda "Çevre Hakkı" bazen müstakil bir hüküm olarak, bazen de sağlık hakkı gibi diğer bir hakkın içerisinde ifade edilmeye çalışılmaktadır. Bugün yaklaşık 60 ülke Anayasasında şu veya bu şekilde "Çevre Hakkına" yer verilmiştir.

Ülkemizde, çevre konusunun Anayasalara girmesi 1982 Anayasası ile mümkün olabilmıştır (md. 56). Bu maddenin kenar başlığı Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması" şeklinde formüle edilmiştir. Hüküm ise "Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve Vatandaşların ödevidir" biçiminde kaleme alınmıştır. Bundan önceki Anayasalarda "Çevre Hakkı" mevcut değildir. Ancak, 1961 Anayasası'nda sağlık hakkını düzenleyen hükümde (md. 49) yer alan "Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir" cümlesi "temiz bir çevrede yaşama hakkını" da kapsayacak şekilde yorumlanarak "kişilerin çevre hakkı"nın bu düzenlemede mevcut olduğu ileri sürülmüştür (22). Önceki Anayasalarımızda ise "Çevre Hakkı" konusunda doğrudan ya da dolaylı bir hüküm yoktur. Fakat, gerek Osmanlı döneminde, gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında Anayasal planda olmasa bile uygulamada çevre korumaya yönelik birçok düzenleme mevcuttur. Hatta bu düzenlemelerin bir kısmı bugün bile yürürlükte bulunmaktadır. Ayrıca, gerek 1961, gerekse 1982 Anayasası'nda çevreyi korumak için konulmuş muhtelif hükümler vardır. Bu bağlamda, mülkiyet hakkının toplum yararına aykırı kullanılmayacağı; devletin toprağın kaybolmasını önlemekle yükümlü olması; tabii zenginliklerin devletin hüküm ve tasarrufları altında olması; ormanların korunması, kıyıların korunması gibi düzenlemeleri zikretmek mümkündür.

Özellikle 1983'den sonra çevre konusunda hızla yeni düzenlemeler yapılmıştır. Çevre Kanunu'nun çıkarılmasını takiben yapılmış muhtelif değişiklikler ve kanun doğrultu-

(20) Ibid., s. 78.

(21) Bkz. URAL, E., Muhtelif Anayasalarda Çevre Hükümleri, Ankara 1980, s. 11-13.

(22) KELEŞ, R., "Çevre Sorunları ve Çevre Hakları", İnsan Hakları Armağanı, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayını, Ankara 1978, s. 109; URAL, E., "Anayasalar ve Çevre", Çevre Hukuku Araştırmaları, TÇSV Yayını, Ankara 1981, s. 17.

sunda çıkarılmış bazı yönetmelikler mevcuttur. Çevre Bakanlığı'nın kurulması da önemli bir gelişmedir. Düzenleme ve örgütlenme bazında yapılan değişiklikler yanında, vatandaşın çevre sorunlarına ilgisi de artmıştır. Çevre korumaya yönelik bu gelişmeler sadece bizde geç kalmış değildir; aynı şekilde Kıt'a Avrupası ve Anglo Sakson ülkelerinde de eski sayılmaz. Ne var ki, bu ülkelerin demokratik yapısı çevre sorunlarını önlemeye yönelik çalışma ve ilgiyi hızlandırmış ve tam istenen seviyede olmasa bile bir yere kadar getirebilmiştir.

Üçüncü Kuşak Haklar ve Çevre Hakkı

"Çevre Hakkı", "Barış Hakkı", "Gelişme Hakkı" gibi yeni hakların, bazı Anayasa, İnsan Hakları Belgeleri, Milletlerarası Konferanslar ve Deklerasyonlarda dile getirilmeleri, bunların hak ve hürriyetler kataloğundaki yerinin neresi olacağı tartışmasını gündeme getirmiştir. Elbetteki bunun ayrımı tamamiyle yeni hakların niteliğine bağlıdır. Bu yeni gruba giren hakların ayırıcı özellikleri, insanoğlu için gerekli olan "dayanışma ortamını" geliştirmeye yönelik olmalarıdır. Bu nedenle hem bireylere hem de topluluğun tümüne aittir. Yine, gerçekleştirmeleri için tüm toplumsal öğelerin yani gerçek kişilerin, özel ve kamu tüzel kişilerinin, devletin sadece pasif değil bizzat aktif bir şekilde katılmaları zorunlu olmaktadır (23). Bu hakkın alacaklıları aynı zamanda borçlularıdır. Ayrıca, gelecek kuşakları hatta vatandaşı aşarak "yabancı"yı dahi ilgilendirmektedir. İşte bu elbirliği nedeniyledir ki, bu yeni gelişmekte olan haklara "Dayanışma Hakları" adı verilmekte ve yeni bir kuşak haklar oluşmakta olduğu ileri sürülmektedir (24). "Üçüncü Kuşak Haklar" olarak nitelendirilen bu katalogda yer alan haklar, insan hakları evriminde gelişen son aşamayı göstermekle beraber, tüketici nitelikte değildir. İnsan hakları evrimine baktığımızda daha önceki iki aşamadan birincide, devletin karışmaması gereken, insanın özgür olduğu bir alanın tanınması, onun kendi küçük dünyası ile başbaşa bırakılmasını gerektiren haklar grubu sözkonusudur. Bunlar bilindiği gibi, klasik hak ve hürriyetlerdir. Bunların yeterli olmadığı, yoksulluk ve felaket içindeki kişileri sadece kişi hak ve hürriyetlerinin tatmin etmeyeceği anlaşılınca, ikinci bir grup haklar katalogu gündeme gelmiştir. Ekonomik ve sosyal haklar grubunu oluşturan bu ikinci kuşak haklarda devletin pozitif birtakım edimlerde bulunma yükümlülüğü vardır. Bu her iki grup hakların nitelikleri dışında bazı nitelikleri bünyelerinde taşıyan yeni grup haklar ayrı bir katalog olarak değerlendirilerek isabetli bir şekilde "dayanışma hakları" isimlendirmesi ve "Üçüncü Kuşak" sınıflandırması yapılmıştır. Belirtelim ki, hakları bu şekilde kuşaklara ayırmak sadece kronolojik bir anlam taşıyabilir, insan haklarının gerçekte bir bütün oluşturduğu açıktır. Nitekim 1968 tarihli Tahran Bildirgesi (md. 13) hak ve hürriyetlerin bölünmezlik ve birbirine bağlılık niteliğini şu şekilde ifade etmiştir: "İnsan hakları ve temel özgürlükler bölünmez olduğundan, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar tanınmaksızın kişi hakları ve siyasal hakların tam olarak gerçekleşmesi mümkün değildir". Hatta denilebilir ki, çevre hakkı, tüm hak ve hürriyetlerin varlık ve geçerlik şartıdır (25). Çünkü, "Çevre" tüm hakların kullanılabileceği mekânı oluşturduğundan bu mekânın güvence altına alın-

(23) VASAK, K., "Alocution", Colloque International Des Droits de l'Homme, (Istanbul, 28-30 Mart 1979), A.U. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, No: 477, Ankara 1981, s. 20-21.

(24) Bkz. ROUSSEAU, D., "Les Droits de l'Homme de la Troisième Génération" In. Droit Constitutionnel et Droits de l'Homme, Paris 1987, s. 125-137.

(25) KABOĞLU, İ.Ö., Çevre Hakkı ve Pozitif Hukukumuz, MBD, Ağustos 1989, sy. 110, s. 17

ması diğer hakların içinde kullanılabilceği ortamında güvenceye kavuşturulması anlamına gelir (26).

Genelde, Dayanışma Hakları bakımından, özelde Çevre Hakkı açısından işaret edilmesi gereken bir diğer nokta da bu grup haklarında öteki kuşak hakların geçirmiş olduğu aşamalardan geçtikleridir. Yani bir konunun "hak" olarak hukuki planda ifadesini bulması için gerekli olan "norm öncesi" aşama ve "normatif" aşamanın bu hak ve hürriyetler açısından da geçerli olmasıdır. Bilindiği gibi, hukuk normunun çekirdeğini bir özlem ve hak oluşturmaktadır. Her hak talebi, bir çıkarlar çelişkisinin varlığını gösterir. Bu çelişkinin derinleşmesi ve yaygınlık kazanması sonucunda talepte bulunanların dar çemberini aşarak toplumsal bir nitelik kazanmaya başlarlar. Bu noktadan sonra artık hukukun yapacağı şey bu talepleri "hak" olarak düzenlemek ve çıkarları dengelemektir. Gerçekten teknik gelişme neticesinde çevreye verilen zararlara karşı önceleri menfaati zedelenen kişilerin, sonraları çevreci grupların, giderek de toplumun tepki gösterdiği bilinmektedir. Bu tepki uluslararası toplantılarda ele alınmış, birtakım bildirgeler yayınlanmış ve neticede İç hukukta Anayasalarda "hak" olarak düzenlenmiştir. Artık, dayanışma haklarını soyut talepler ve özneleri belirsiz istekler olarak görmek yanlıştır. Bu hak kataloğunun da özneleri, konuları ve muhatapları belirlenebilir bir nitelik taşımaktadır. Şüphesiz, yeni kuşak haklar, 1789 anlayışı gibi klasik, geleneksel kalıplarla açıklanamaz ve anlaşamaz (27).

Ancak, Anayasalara giren yeni kuşak "dayanışma hakları" ilk iki kuşak hak kataloğunun aksine ayrı bir bölüm halinde yer almamakta daha çok ikinci kuşak haklar, yani "ekonomik ve sosyal haklar" arasında düzenlenmektedir. Nitekim 1982 Anayasası da "Çevre Hakkını" sağlık hakkı ile birlikte Sosyal Haklar arasına yerleştirmiştir. Elbetteki bu sınıflandırma dayanışma haklarının kendine özgü özel niteliklerine uymamaktadır. Fakat hükmün kaleme alınışının dayanışma haklarının ruhuna yaklaştığını söylemek mümkün olsa gerektir (28). Ancak, sosyal haklar bölümünde düzenlenmiş olması bu bölüme ait bazı sorunları çevre hakkı açısından da gündeme getirmiştir. Bu nedenle, yeni kuşak hakları Anayasada ayrı bir bölüm halinde ele almak niteliklerine daha uygun olacaktır.

Kısa şekli ile "Çevre Hakkı" biçiminde telaffuz ettiğimiz "hak" Anayasada "Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı" biçiminde ifade edilmiştir. Bu bakımdan biz başlığını bu şekilde koyduk; sadece "Çevre Hakkı" sanki "Çevrenin Hakkı" gibi bir çağrışım yapmaktadır. Elbette ki, "Çevre Hakkı" çevrenin korunmasıyla gerçekleşebilecektir; fakat insan haklarını incelerken "insan olmak hakkı" (29) ön plana çıkarmak ve vurgulamak gerektir.

Yazımızda, konuyu Anayasa Hukuku açısından ele aldık. Ancak çevre konusu ve çevre sorunları birçok hukuk dalını ilgilendirmektedir. Gerçekten, konunun hukuki so-

(26) ÖZDEK, Y.E., a.g.e., s. 101, "Yeni Dünya Düzeni" ile birlikte hak ve hürriyetler alanında gözlemlenen sarsıntılar hakkında bkz. ÖZDEK, Y.E., 1990'larda İnsan Hakları: Sorunlar ve Yönetimler, İHY, c. 15, 1993, s. 3-44.

(27) Bkz. KABOĞLU, İ.Ö., "Dayanışma Haklarının Hukuksal Değeri" (Soyut Talepler mi, İnsan Hakları mı?), İHY, c. 13, 1991, s. 39-47.

(28) HAMAMCI, C., Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler, İHY, c. 5-6, 1983-1984, s. 177.

(29) Bkz. HERSCH, J., Le Droit de l'Être Un Homme, Unesco, Paris 1968; VASAK, K., Les Dimensions Internationales des Droits de l'Homme, Paris 1978, s. VII.

rumluluk boyutu olduğundan Medeni Hukuku (30); özellikle idari tedbirlere bağlı olduğu için İdare Hukukunu (31); caydırıcı niteliği nedeniyle cezai tedbirlere de ihtiyaç duyulacağından Ceza Hukukunu (32); çevre sorunları ülke sınırlarını aşarak uluslararası alana taşıdığından Milletlerarası Hukuku (33); Kalkınma ile çevrenin korunması arasında "sürdürülebilir kalkınma" esasını zorunlu kıldığından iktisatı (34); yurttaşların katılımının çevre korumada önemli rolü bulunduğundan Siyaset Bilimini (35); yine bu bağlamda kişilerin dava açma hakkının önemi gündeme geleceğinden Yargılama Hukukunu (36); çevrenin korunması gönüllü kuruluşların desteğine sıkıca bağlı olduğundan ve bunların giderek partileşmesi gündeme geldiğinden "çevreci hareketi" (37); aynı şekilde çevre sorunlarını önlemede vatandaşın sahiplenmesi çok önemli olduğundan "çevre eğitimi" (38); devletin alacağı somut tedbirlerin çevre sorunlarını önlemede ve gidermede rolü olduğundan "hükümet programlarını" (39) ve kalkınma planlarını (40); bizzat çevreye yönelik tahribatın bilinmesi gerektiğinden günümüzün çevre sorunlarının eriştiği

- (30) Bkz. YAVUZ, C., "Türk Hukukunda Çevre Kirletenlerin Hukuki Sorumluluğu", İnsan ve Çevre, İnsanlığa Hizmet Vakfı Yayınları, No. 3, İstanbul 1992, s. 227-241; TANDOĞAN, H., "Medeni Hukuk Açısından Çevre Kanunu", Çevre Kanunu'nun Uygulanması, TÇSV. Yayını, Ankara 1987, s. 17-65; HELVA-CI, I., Çevre Kirlenmesinden Doğan Zararlardan Hukuki Sorumluluk (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989.
- (31) Bkz. AKILLIOĞLU, T., "İdare Hukuku Açısından Çevre Kanunu", Çevre Kanunu'nun uygulanması, TÇSV Yayını, Ankara 1987, s. 71-93; YAYLA, Y., "Çevre Sorunlarından Kaynaklanan Bazı İdare Hukuku Sorunları" Kentleşmenin Getirdiği Çevre Sorunları Sempozyumu, Ankara 1983, s. 136-142; AZRAK, A.Ü., "Kentleşmenin Getirdiği Çevre Sorunları", Kentleşmenin Getirdiği Çevre Sorunları Sempozyumu (İdare Hukuku Açısından), Danıştay Başkanlığı, Ankara 17-18 Kasım 1983, s. 11-21.
- (32) Bkz. ŞEN, E., Çevre Ceza Hukuku (Ceza Hukuku Açısından Sağlıklı ve Düzenli Bir Çevrede Yaşama Hakkı), İstanbul 1994; TOROSLU, N., "Ceza Hukuku Açısından Çevre Kanunu" Çevre Kanunu'nun Uygulanması, TÇSV Yayını, Ankara 1987, s. 105-131.
- (33) PAZARCI, H., "Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk", Fehmi Yavuz'a Armağan, Ankara 1983, s. 201-237; PAZARCI H., "Çevre Sorunları Konusunda Uluslararası Andlaşmalar ve Türkiye", Çevre Kanunu'nun Uygulanması, TÇSV Yayını, Ankara 1987, s. 145-175; SAV, Ö., "Devletin Çevre Zararlarından Doğan Uluslararası Sorumluluğu: Uluslararası Gelenek Hukuku ve Yargı Kararlarına Genel Bakış", Mahkeme Kararlarında Çevre Sorunları, TÇSV Yayını, Ankara 1986, s. 131-149; ŞANLI, C., "Türk Milletlerarası Hukuk Sistemine Göre Çevre Kirlenmesinden Doğan Zararların Tazmini", İnsan ve Çevre, İnsanlığa Hizmet Vakfı Yayınları, No: 3, İstanbul 1992, s. 221-226.
- (34) Bkz. SABRİ, O., "İktisat ve Çevre", İnsan ve Çevre, İnsanlığa Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 97-117.
- (35) Bkz. TURGUT, N., Yurttaşların Çevrenin Korunmasındaki Rolü (Kamu Hukuku ve Siyasal bilim Yaklaşımı), Ankara 1993.
- (36) Bkz. GÜRAN, S., "Çevre Kanunu Uygulamalarına Karşı İdari Dava Açma Olanığı", Adana Barosu Dergisi, Yıl: 1, sy. 2, Temmuz 1992, s. 12-17; GÜRAN, S., "Çevre Kanunu'nun Otuzuncu Maddesi", İHİD, Prof. Dr. Lütfi Duran'a Armağan Özel sayısı, sy. 1-3, 1988, s. 185-189.
- (37) Bkz. BORA, T., "Çevre-Demokrasi İlişkisi ve Almanya'da Bir Yurttaş Örgütlenmesi", MBD, Şubat-Mart 1985, s. 77, sy. 70-76; ÇELİK, S., "Yeşil Parti Kuruluyor, Kim Olursan Ol Gel", İkibin'e Doğru, 5 Haziran 1983, sy. 24, s. 31; ERGEN, M., "Yeşiller: Neden ve Nasıl Bir Parti?", Yeni Gündem, 7-13 Haziran 1987, s. 66, s. 38-39; ATAÜZ, A., "Türkiye'de Kentsel-Toplumsal-Çevreci Hareketler ve Çevre Duyarlılığı Grubu, Türkiye Günlüğü, Haziran 1989, sy. 3, s. 57-62; ÖZ, E., "Dünya'da ve Türkiye'de Ekoloji Hareketinin Gelişimi: Çevre Koruma Demeklerinden Siyasal Partilere", "Türkiye Günlüğü, Haziran 1989, sy. 3, sy. 27-34.
- (38) Bkz. ÖZDEMİR, Ş., Türkiye'de Toplumsal Değişime ve Çevre Sorunlarına Duyarlılık, Ankara 1988, GERAY, C., "Çevre İçin Eğitim", İnsan Çevre Toplum (Der. Ruşen Keleş), Ankara 1992, s. 234-240.
- (39) Bkz. N. DAĞLI-B. AKTÜRK, Hükümetler ve Programları, C.I: 1960-1980, c. II; 1980-1987, Ankara 1988.
- (40) Bkz. Türkiye'nin Çevre Politikası Nedir? Ne Olmalıdır? TÇSV Yayını, Ankara 1987, s. 71-101.

boyutları (41) ve nihayet bu bağlamda gittikçe gelişen, uluslararası nitelik kazanan ve müstakil bir hukuk dalı haline gelen Çevre Hukuku'nu (42) yakından ilgilendirmektedir.

Sonuç Yerine

Görülüyor ki, Çevre Sorunları "Çevre disiplini" ve "karma" bir nitelik taşımaktadır. Elbetteki tüm bu sorunları bu kısa makalemizde ele alamazdık. Bu yazımızla amacımız, dünyanın yok olmak yönünde epeyce mesafe almış olduğunu, bu gidişle insan neslinin tükeneceğini vurgulamaktır. Artık "insan merkezli" çevre anlayışını terketmek gerekmektedir. Birçok ülke Anayasasına şu veya bu şekilde girmiş bulunan "Çevre Hakkı"nı uygulamaya yansıtma diğer insan hak ve hürriyetlerinin de geleceği açısından zorunludur. Zira yokolmuş bir çevrede "insan" yoktur ki, onun "hakkından" sözedilebilsin.

---

(41) GÜRPINAR, E., Çevre Sorunları, 2. Basım, İstanbul 1992; GÜRPINAR, E., Kent ve Çevre Sorunlarına Bir Bakış, İstanbul 1993; YAVUZ, F., Çevre Sorunları, Ankara 1975.

(42) Bkz. AKINCI, M., Türkiye'de Çevre Hukuku'nun Gelişimi, Yeterliliği ve Etkinliği, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 1994.

SUUDİ ARABİSTAN YARGI DÜZENİ VE YARGILAMA USULLERİ ÜZERİNE NOTLAR

Doç. Dr. Mehmet Semih GEMALMAZ

Çalışmanın Planı

GİRİŞ: YARGI DÜZENİNİN İKİNCİ KARAKTERİSTİĞİ

I- ŞERİAT MAHKEMELERİ

A) TARİHÇE

B) ADALET BAKANLIĞI

C) YARGIÇLAR

a) Atama ve Nitelikler

b) Haklar ve Ödevler

c) Azil ve Yer Değiştirme

D) YARGILAMA VE MAHKEMELERİN KURULUŞU

a) Dar Yetkili Mahkemeler

b) Genel Mahkemeler

c) Temyiz Mahkemeleri

d) Yüksek Yargılama Konseyi

i) Sürekli Komite

ii) Genel Komite

e) Yargı Yetkisi Uyuşmazlıkları Komitesi

II-ŞERİAT MAHKEMELERİNDE YARGILAMA (MUHAKEME) USULÜ

A) YARGILAMA YERİ

B) ÖNYARGILAMA

C) TEBLİĞ

D) TARAFLARIN DURUŞMADA HAZIR BULUNMALARI

E) GIYAP KARARI

F) YARGILAMA

a) Avukat Tutma Hakkı

b) Yargılamanın Yürütümü

c) Erteleme

i) Delillerin İbrazı Amacıyla Yapılan Erteleme

ii) Avukat Tarafından Verilen Erteleme İstemi

d) Tanıkların Dinlenilmesi

G) DELİL

- a) Delilin Sunulması
- b) Tanıklık
  - i) Olağan Tanık
  - ii) Bilirkişi
- c) Belgesel Delil
  - i) Resmi Belgeler
  - ii) Resmi Olmayan Belgeler
  - iii) Belgelerin Asıllarının İstenmesi

H) YEMİN**I) HÜKÜM****J) TEMYİZ PROSEDÜRÜ**

- a) Temyiz Edilebilirlik
- b) Temyize Başvurma Süresi
- c) Usûl
- d) Temyiz Süresince Hükmün Uygulanmasının Askıda Kalması
- e) Temyiz İncelemesi
  - i) İncelemenin Kapsamı
  - ii) Kayıt ve Belgeler
  - iii) Süre
  - iv) Hükmün Bozulması
  - v) İçtihat
  - vi) Hükmün Alt Mahkemeye Geri Gönderilmesi
  - vii) Hükmün Onanması
- f) Olağanüstü Temyiz Yolu
- g) Hükmün Uygulamaya Konması / İcrası

GİRİŞ: YARGI DÜZENİNİN İKİCİ KARAKTERİSTİĞİ

Suudi Arabistan yargı düzeni ikici (düalist) karakterdedir. Bunun nedeni, hiyerarşik yapıdaki Şeriat Mahkemelerinden başka, çeşitli yargılama organlarının da bulunuyor olmasıdır.

(Hicri takvime göre, 1399'da Krallıkta 297 Şeriat Mahkemesi vardı ve 248774 olayı karara bağlamıştı. 1398'de ise, 250738 olay sonuçlandırılmıştı. Bkz.. Al-Jazirah, 31.Mart.1981)

Genel yargılama, mahkemelerde yapılır. Bu alandaki temel düzenleme, Judicial Regs., Royal Decree No., M/64, 1975'dir. Bu Düzenleme (md. 26)'ya göre Şeriat Mahkemeleri, düzenlemede istisnası belirtilmedikçe, bütün uyuşmazlık ve suçlara bakar. İstisnaya ilişkin başlıca örneklerden birisi, hizmet sözleşmesinden doğan uyuşmazlıklardır, (Labor and Workmen Regs., Royal Decree No., M/21, 1969). Bu düzenleme (md. 179)'a göre, hizmet sözleşmesinden doğan uyuşmazlıklara Labor Commission'da (İş Uyuşmazlıklarına Bakan Yargı Yeri) bakılır.

İhtisas Mahkemeleri ise, alanlarına ilişkin düzenlemelerin ya da ilgili hukuk bölümünün kapsamı içersinde yargılama yaparlar. Örnek olarak bkz. Companies Regs., Royal Decree No. 6, 22/3/1385 H (1965). Bu düzenleme (md. 232)'ye göre, oluşturulacak yargılama komisyonu, bu düzenleme kapsamında doğmuş uyuşmazlıkların çözümünde yetkili ve görevlidir.

Görüldüğü gibi, özel ve genel yargı arasındaki temel ayırım, başvuru (kullanılan) hukuk ile belirlenmektedir.

İhtisas Mahkemeleri de, S. Arabistan'da uygulanan İslam Hukukuna tamamen bağlıdır. Örneğin bkz., Labor and Workmen Regs., (md. 185)'e göre, Labor Commission yargısını mutlaka, düzenlemenin sessiz kaldığı, İslam Şeriat ilkeleri, yerel kurallar, adalet ilkeleri, örf, eşitlik kuralları ve içtihatlar temeli üzerinde verir.

Şeriat Mahkemeleri, pozitif hukuku (mevzu hukuku) icra etmeye zorunlu değildir.

Yasa ve idare hukuku, temelde, kamusal ilişkileri ve özel sektöre ait bazı iş ilişkilerini düzenler. Ticari davalara ise çoğunlukla, özel yargılamada bakılır. Gerçekten de Suudi Arabistan hukuk düzeninde, kişi statüsü, aile ilişkileri, miras, özel mülkiyetin birçok alanı, haksız fiil ve suçların çoğunluğu yasalarla düzenlenmemiştir. Bu nedenle, bu alanlarda oturulmuş herhangi bir yargı yeri de yoktur.

I) ŞERİAT MAHKEMELERİ

A) TARİHÇE

Şeriat Mahkemeleri, Suudi Arabistan'da ilk kez 1927'de kurulmuştur. 1936 ve 1952'de kapsamlı düzenlemeler getirilmiştir, (1952 Düzenlemesi, High Approval No. 109).

Yargı düzenine ilişkin yapılan bu düzenlemeler ile Şeriat Mahkemeleri, içtihat (jurisprudence) oluşturma konusunda yetkilendirilmiş ve sorumlu kılınmıştır.

Bu düzenlemelerin içerdiği yargı sisteminin temel yapısı şu yargı yerlerini kapsar. Dar Yetkili Mahkemeler (Summery Courts), Genel İlk Dereceli Mahkemeler ve nihai denetim otoritesi olarak President of the Judiciary'dir. 1962 yılında, ayrıca nihai yargı yeri ile diğer mahkemeler arasında iki Temyiz Mahkemesi daha kurulmuştur.